HARGPLATSER I SVERIGE

– ORTNAMN OCH SPÅR AV FÖRKRISTEN KULT

Östra Hargs kyrka, Linköping

Agneta Nyholm, Sofiainstitutet, och Sture Norberg

Inledning 4
Ordet harg och dess historiska betydelser 4
Hargplatser i Sverige - ortnamn, fornlämningar och spår av förkristen kult 5
Harg- och Harge- i ortnamnen 6
Hargnamn och medeltida kyrkolägen 6
Vilka Hargnamn ingår i det här dokumentet? 6
Harg i Frösåker söder om Östhammar 8
Harg på Vätö 9
Harg i Skånela vid Fysingen 10
Harg i Odensala socken 11
Odensharg vid Odensala prästgård 12
Harg vid Nyköping 13
Harg i Lofta 14
Långharg, Lofta 15
Harg i Vikingstad 16
Västra Harg 17
Harg i Kisa 18
Östra Harg vid Roxen 19
Hörja - från Hørgh till medeltida kyrko- och maktcentrum 20
Harg i Odensvi, nuvarande Odensviholm 22
Harge i Hammars socken 23
Hargsåker vid Orsasjön 24
Torshälla - ett äldre Tors harg 25
Hårgaberget - ett gammalt Horgnamn vid Ljusnan 26
Hörja - gravfält med ättehögar i Skärkind 27
Horgsbacke och prästgården i Litslena 28
Skederid - från Skætharg till kyrksocken 29
Torsåker - små blombuketter under kyrkgolvet 31
Harg, horg och harv i Mellannorrland och angränsande områden 34
Hargplatserna och frågan om kyrkans övertagande 36
Hargplatserna i ljuset av tidigare forskning 37
Hargen – en plats för liv, gemenskap och heliga handlingar 37
Hargen i de norröna texterna – kvinnliga kultgestalter, helgedomar och blot 39
Från harg till kyrka – när det gamla mötte det nya 42
Offret försvann inte med kristendomen 43
När kyrkan tog över - vem fick leda riten? 43

När de gamla helgedomarna blev ett hot....44
Samlad bedömning....46
Källförteckning....48
Litteratur och rapporter....48
Ordböcker, register och arkivmaterial....50
Norröna källtexter....51
Om författarna....51

Inledning

Vad kan de äldre Hargnamnen berätta om var människor samlades för kult och rituella handlingar före kristnandet? För att undersöka den frågan behöver namnen läsas i sitt landskap. De äldre namnformerna är en utgångspunkt, men också platsens läge, lämningarna omkring den och de traditioner som har knutits till den kan bidra till tolkningen.

I den här undersökningen ställs ett urval äldre Hargnamn sida vid sida med arkeologiska lämningar, upptecknade offertraditioner och medeltida kyrkolägen. De olika källorna berättar om skilda tider och behöver därför läsas i relation till varandra. Syftet är att undersöka var flera spår pekar åt samma håll och vad de tillsammans kan säga om vissa Hargplatsers roll i förkristna kultlandskap.

I sin studie av Skandinaviens kristnande nämner arkeologen Anders Andrén *-harg*, tillsammans med *-vi* och *-hov*, som en namnled som i sakrala ortnamn kan syfta på en helgad plats (Andrén 2013, s. 32). Med den utgångspunkten undersöker vi vilka äldre Hargnamn som kan knytas till förkristna kultmiljöer och hur de förhåller sig till arkeologiska lämningar, upptecknade offertraditioner och medeltida kyrkolägen.

Undersökningens särskilda utgångspunkt är att Hargplatserna inte enbart studeras som enskilda ortnamn, utan som delar av större historiska landskap. Genom att systematiskt jämföra äldre namnformer med gravmiljöer, offertraditioner, kommunikationsleder och senare kyrkolägen vill vi undersöka om återkommande samband kan identifieras. Vi intresserar oss också för hargens möjliga sociala och religiösa funktioner och för hur dessa kan ha förändrats under kristnandet.

Ordet harg och dess historiska betydelser

Svenska Akademiens ordbok (SAOB) redovisar flera betydelser av ordet *harg*, även skrivet *horg*. I fornsvenskan förekommer formerna *hargher* och *horgher*, med betydelser som stenkummel, offeraltare och offerställe i ortnamn. I svenska dialekter har orden också betecknat större naturliga samlingar av stenblock och stenhögar.

Motsvarande ord förekommer i flera äldre germanska språk. I danskan anges betydelser som offeraltare, offerhus och tempel, medan det fornengelska *hearg* har betydelserna hedniskt tempel och avgudabild. Det fornhögtyska *harug* förknippas med helig skog, helgedom och

offerställe. Dessa språkliga motsvarigheter visar att ordet har haft en bredare betydelse än enbart stenformationer och att det i flera germanska språkområden har varit förbundet med förkristen kult.

SAOB beskriver också hur *harg* inom äldre arkeologisk forskning tolkades som ett stenbyggt offeraltare, placerat antingen i ett tempel eller på en höjd i det fria. En tidigare uppfattning var att ordet även kunde beteckna själva templet.

Till ordgruppen hör dessutom *horgabrud*, som i äldre svenskt språkbruk betecknat en hednisk offerföreståndare, tempeljungfru eller prästinna. SAOB uppmärksammar samtidigt att den fornisländska formen *hǫrgabrúðr* sannolikt är en ombildning av *Hǫlgabrúðr*. Ordet är därmed intressant för diskussionen om kvinnliga kultledare, även om det inte ensamt belägger en sådan titel under förkristen tid.

Sammantaget visar ordbokens uppgifter att *harg* och *horg* historiskt har förknippats med såväl stenformationer som helgedomar, offerplatser och rituella sammanhang. Det ger en språkhistorisk bakgrund till undersökningen av de svenska Hargplatserna och frågan om vilka av dem som kan ha fungerat som förkristna kultplatser.

Källa: Svenska Akademiens ordbok (SAOB), uppslagsordet *HARG*, band 11, spalt H 449 (1930).

Hargplatser i Sverige - ortnamn, fornlämningar och spår av förkristen kult

Var de gamla Hargplatserna platser där människor samlades för att utöva kult? Ordet *harg*, som också förekommer i formen *horg*, har kunnat beteckna en helgedom eller offerplats, men också stenig mark och stenanhopningar. I namn som *Odensharg* och *Torsharg* ger förleden ett tydligare stöd för en religiös tolkning. Där namnet bara är *Harg* eller *Horg* blir det särskilt intressant att se vilka andra spår som finns på platsen och i landskapet omkring den.

I den här sammanställningen jämför vi ett urval svenska Harg- och Horgnamn med fornlämningar, äldre offertraditioner, kyrkolägen, historiska vägkorsningar och vattenmiljöer. Vid Nyköping ligger Harg omkring 700 meter från de omfattande hällristningarna vid Släbro. I Östra Harg finns både en medeltida kyrka och ett stenblock som på 1700-talet beskrevs i samband med uppgiften om ett äldre offerställe. Det väcker två olika frågor. Kan Hargnamnet

vid Nyköping ha syftat på en plats vid Släbro? Och kan kyrkan i Östra Harg ha tagit över en samlande roll i en miljö som redan hade religiös betydelse?

Harg- och Harge- i ortnamnen

Namnet *Harg* förekommer med särskiljande tillägg som *Lilla*, *Stora*, *Nedre*, *Västra* och *Östra*. I andra namn står *Harg-* som förled och följs av ord som *-hällar*, *-backar*, *-bäcken*, *-berg*, *-kärr* och *-mosse*. Efterleden anger då vilken sorts plats namnet avser.

Hargnamn och medeltida kyrkolägen

Västra Harg och Östra Harg i Östergötland samt Harg i Frösåkers härad i Uppland hade alla sockenkyrkor redan under medeltiden. I Östra Harg finns delar av den medeltida kyrkan kvar, medan dagens kyrka i Västra Harg ersatte en medeltida föregångare. I Harg i Uppland föregicks den senmedeltida stenkyrkan av en äldre träkyrka.

Att ett Hargnamn och en medeltida kyrkplats återkommer i samma miljö gör det värt att undersöka om kyrkorna förlades till platser som redan hade en samlande eller religiös betydelse före kristnandet. Den centrala frågan är om kyrkan kan ha tagit över själva hargplatsen eller om den anlades på en annan plats i samma äldre miljö.

Vilka Hargnamn ingår i det här dokumentet?

Vi utgår i första hand från platser som själva heter eller i äldre källor har hetat *Harg* eller *Horg*, utan för- eller efterled. Äldre sammansättningar som *Odensharg* och *Torsharg* tas med som jämförelsefall. En bred sökning i Ortnamnsregistret gav omkring 300 träffar. Vid den första genomgången återstod omkring 125 som en preliminär uppskattning när återkommande uppgifter om samma plats räknades bort. Inte heller den siffran är ett antal självständiga Hargplatser. Den visar framför allt skillnaden mellan vad en sökning ger och vad som går att skilja ut som äldre namnlokaler.

För varje plats har vi jämfört äldre namnformer med platsens läge på kartan, registrerade fornlämningar, medeltida kyrkolägen och upptecknade offertraditioner där sådana finns. Vi skiljer

mellan vad de olika källorna belägger och vilka samband de ger anledning att undersöka. Att ett hargnamn, en kyrka och en offertradition förekommer nära varandra är ett skäl att undersöka miljön närmare, men visar inte i sig att kyrkan byggdes på en äldre kultplats eller att traditionen går tillbaka till förkristen tid.

Namn som *Hargbacken*, *Hargkullen* och *Hargåkern* kan beteckna olika platser och ändå gå tillbaka på ett och samma äldre *Harg*. Att de ligger i samma socken räcker inte för att avgöra det, men där de ligger nära varandra kan de hjälpa oss att söka efter platsen som gav upphov till namnen. Omvänt kan ett namn som *Hargården* vid första anblick se ut att innehålla *harg*, trots att det kan vara bildat av *Har* och *gården*. De äldre skrivformerna och platsens läge blir därför viktiga när sökträffarna ska bedömas.

Även ett åkernamn som *Hargalyckan* kan vara ett spår. Om åkern fick sitt namn efter en plats som redan hette *Harg*, kan namnet ha levt vidare där även om den äldre platsen inte längre går att peka ut. Frågan är då vad åkern fick sitt namn efter, inte om den själv var en offerplats.

Syftet är att läsa spåren tillsammans, plats för plats. Frågan är inte om alla Hargplatser var offerplatser, utan var en kulttolkning har bäst stöd och om kulten i så fall kan knytas till själva Harglokalen eller till en större miljö omkring den.

Harg i Frösåker söder om Östhammar

Harg är belagt som sockennamn 1291 i Uppland. Enligt *Svenskt ortnamnslexikon* övertogs namnet från en äldre bebyggelse som sannolikt låg söder om dagens brukssamhälle. Länsstyrelsens inventering nämner boplatslämningar, järnåldersgravfält och äldre uppgifter om ett svärd och ett lerkärl som hittats i en hög. Fynden kan ha tillhört ett numera försvunnet bygravfält. En sakral tolkning av namnet har framförts, men lämningarna visar framför allt att det fanns en äldre bebyggelse- och gravmiljö. Någon särskild förkristen kultanläggning framgår inte av de granskade källorna. Namnet Frösåker kan indikera att det är en åker där man tillbett fruktbarhetsguden Frö.

I Hargs skog, strax söder om Hargs bruk, står runstenen U 595 vid den gamla landsvägen. Stenen är huggen i gnejsgranit och brukar dateras till 1100-talets första hälft. Inskriften berättar att Gudlev och Sigvid lät hugga stenen till minne av sin far och av Sigborg, hans mor. Det ovanliga är bildmotivet. På stenen syns vad Riksantikvarieämbetet beskriver som en klockstapel och en person som ringer i klockan. Ristningen hör till de tidiga avbildningarna av kyrkklockor i Skandinavien och ger ett konkret exempel på hur kristna motiv kom till uttryck i Hargsbygden.

Harg på Vätö

Harg på Vätö i Uppland finns med i en sammanställning över svenska sakrala ortnamn med hänvisning till Per Vikstrands *Gudarnas platser*. Samtidigt beskriver länsstyrelsens inventering blockig moränmark direkt intill Norrgården. En terrängtolkning har alltså också stöd i platsens utseende. I de granskade källorna finns inget dokumenterat offerfynd eller någon undersökt kultanläggning som kan knytas till själva byn.

Harg i Skånela vid Fysingen

Flera runstenar hör till Hargmiljön i Skånela i Uppland. En äldre uppteckning placerar U 316 vid Odensholmen innan stenen flyttades till gården och murades in i mangårdsbyggnadens grund. Stefan Brink redovisar namnformen *odens hålma* från 1634 för holmen i Skånela. Det medeltida belägget från 1315 gäller en annan Odensholmen. Närheten mellan Harg och Odensholmen är värd att uppmärksamma, men belägget från 1634 visar inte att holmen bar namnet redan när runstenen restes. Runstenarna pekar heller inte i sig ut en offerplats.

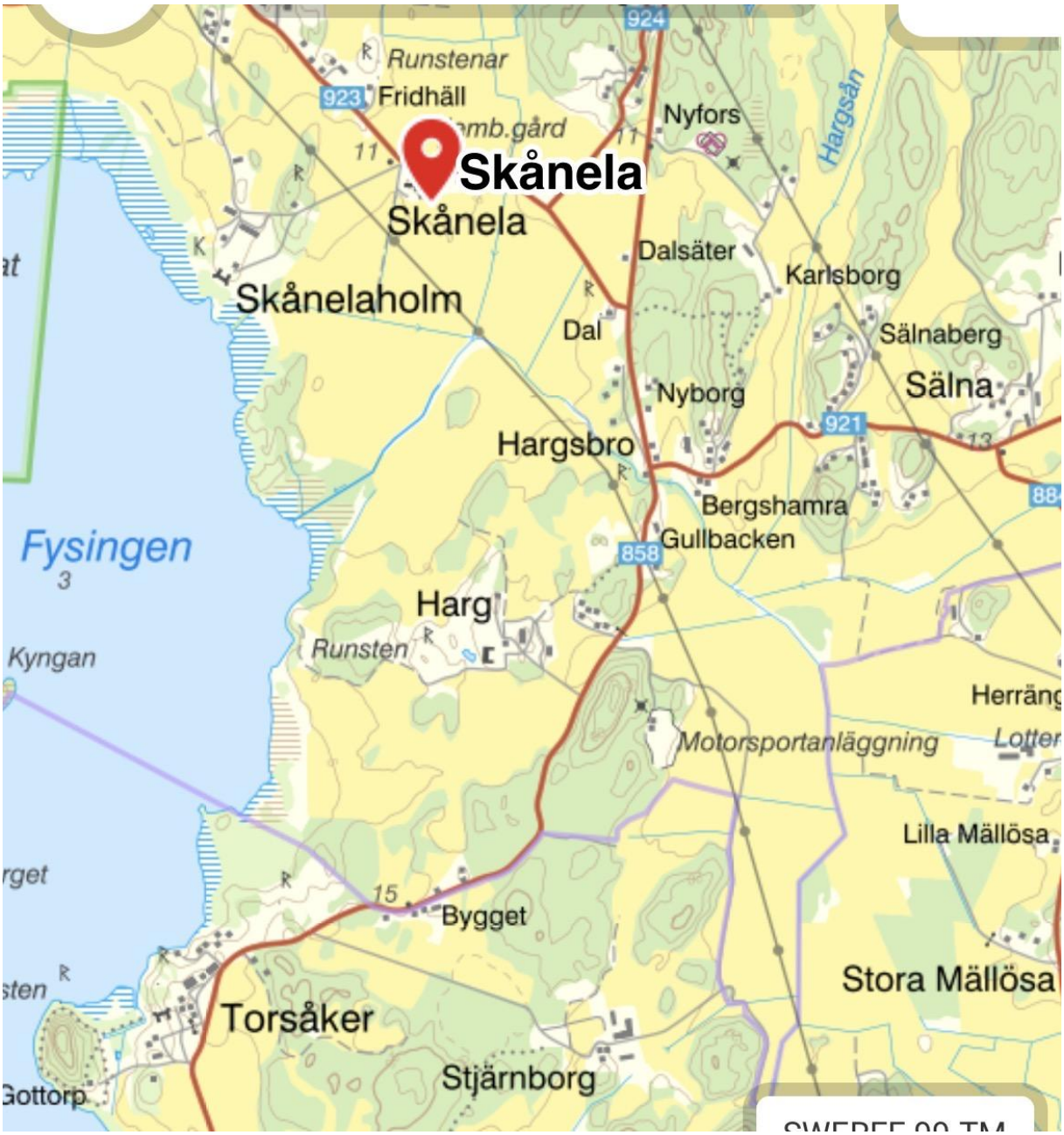

Harg i Odensala socken

Till gården Harg i Odensala socken i Uppland hör bland annat runinskrifterna U 448 och U 449. Gården ska inte förväxlas med Odensharg, som är det äldre namnet bakom sockennamnet Odensala. Enligt *Svenskt ortnamnslexikon* övertog socknen sannolikt namnet från en numera försvunnen by som låg ungefär där prästgården ligger i dag. Lämningarna vid prästgården ska därför hållas isär från dem vid gården Harg.

Odensharg vid Odensala prästgård

Det uppländska sockennamnet Odensala i Uppland är belagt som *Othinsharg* 1286. Namnet innehåller Oden och *harg* och kan enligt *Svenskt ortnamnslexikon* ursprungligen ha avsett en helgedom åt Oden. Norr om prästgården finns en undersökt gravhägnad med två stenvallar, begravningar och lämningar som har tolkats som djur- och matoffer. Dateringarna har sin tyngdpunkt i yngre bronsålder och förromersk järnålder. Här finns alltså både ett namn som talar för en sakral funktion och arkeologiskt stöd för gemensamma ritualer i samma bygd. Det är däremot inte visat att just den undersökta hägnaden var den helgedom som namnet *Odensharg* kan ha syftat på.

Harg vid Nyköping

Harg och Släbro namnen ligger endast omkring 760 meter från varandra i Nyköpingsåns dalgång i Södermanland. Släbro är en av Sveriges mest särpräglade hällristningsplatser, med 434 figurer och 262 skålgropar fördelade på fem berghällar. De ovanliga ramfigurerna har få motsvarigheter i Norden.

Terrängmodellen visar att Släbro ligger på en tydligt avgränsad höjd omgiven av lägre mark. Under bronsåldern låg havsnivån betydligt högre än i dag, och platsen var troligen en liten ö i vattenlandskapet då ristningarna utfördes.

I Sörmlands museums rapport om Släbro tar arkeologen Patrik Gustafsson upp Harg som ett namn som har tolkats som beteckning för en förkristen kultplats. Det korta avståndet mellan Harg och den omfattande hällristningsmiljön vid Släbro väcker därför frågan om platserna kan ha ingått i ett gemensamt rituellt landskap. Det är möjligt att den kultplats som namnet Harg kan ha syftat på låg vid Släbro, där de särpräglade ristningarna skapades i nära anslutning till dåtidens vatten. Sambandet är ännu inte belagt, men den geografiska närheten och platsens förhistoriska betydelse gör hypotesen värd att undersöka.

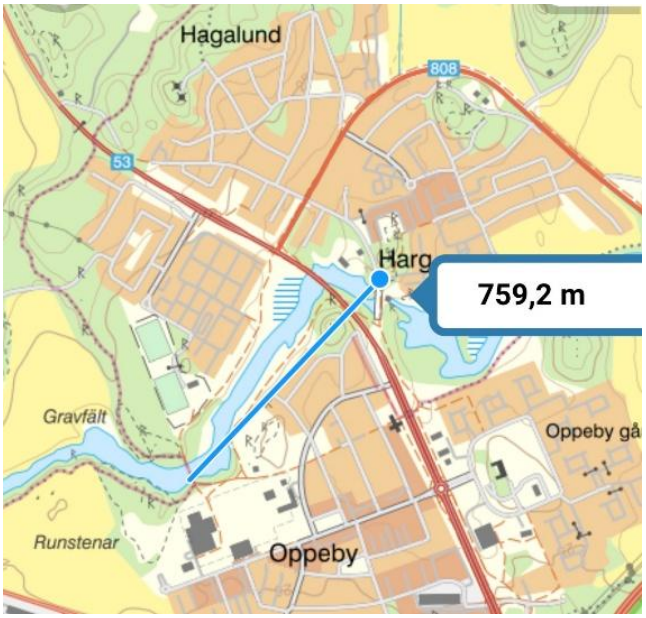

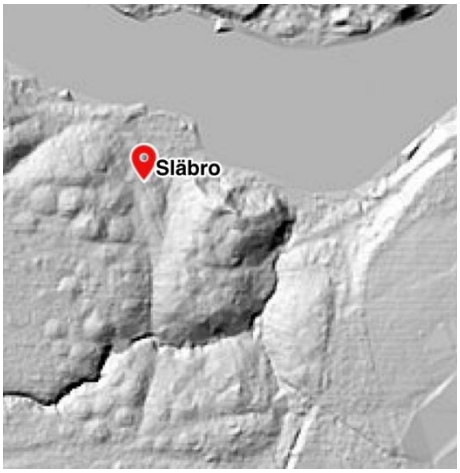

Harg i Lofta

Byn Harg, belagd 1361, ligger norr om Lofta kyrka i en av det förhistoriska Tjusts centralbygder i Småland. I forskningen om Lofta och Gamleby har namnet Harg förts fram som ett möjligt spår av kult. I samma bygd finns *Tingstad* och *Tingsberg*, som har knutits till ting, samt *Vivelsjö*, vars förled har tolkats som en beteckning för en förkristen kultledare.

Vid vägarbete intill byn upptäcktes 1928 två urnegravar under flat mark från yngre bronsålder. Den ena innehöll brända ben, rester av en urna, ett knivblad och en knapp av brons. Den andra låg några meter bort och innehöll en urna med brända ben och rester från bålet. Gravarna visar att platsen användes för begravningar redan under bronsåldern. De daterar inte ortnamnet och visar inte heller att där fanns en särskild offerplats. Det som gör Lofta intressant är möjligheten att pröva om Harg hade en religiös funktion i en bygd där flera gemensamma funktioner kan ha varit fördelade på olika platser.

Landskap och närmiljö

Platsen ligger vid en historisk vägkorsning. I omgivningen finns ortnamn med efterleden *-sta*, en fornborg, gravrösen, ortnamn med lund och Klara källa.

Långharg, Lofta

I två medeltida brev från 1400-talet anges att Nygård i Lofta Småland tidigare kallades *Långaharg*. Det är en annan plats än både byn Harg i Lofta och Harg i Odensvi. Riksarkivets *Det medeltida Sverige* uppmärksammar att Nygård och Harg i Odensvi kan ha blandats samman i en senare brevförteckning. Heide tar upp Långharg som ett möjligt exempel på ett namn vid en vatten passage. Det ger däremot inget självständigt belägg för kult.

1412 är första belägg - Nya gårdenn, Herrsäter, herrgård.
1422 förklaras detta - "j Langaharghe, som nw callader aer Nye gardher".

Harg i Vikingstad

Vid Lilla och stora Harg och Klovsten i Östergötland finns flera gravfält och stensättningar, med tyngdpunkt i äldre järnålder. Det så kallade Lilla Hargsfyndet omfattar bland annat en rikt utsmyckad sköldbuckla, ett svärd och ett bronskärl. Det hör till romersk järnålder och har tolkats som ett gravfynd, även om museirapporterna gör olika bedömningar av gravskicket. Fyndet talar för att det fanns personer med hög status i Hargmiljön, men pekar inte ut någon särskild kultplats vid sidan av gravarna.

Västra Harg

Carl Fredric Broocman förde på 1700-talet fram möjligheten att Västra Harg i Östergötland hade haft ett förkristet offerställe. Han utgick från en jämförelse med Östra Harg och redovisade inget bevarat altare. Ett senare lexikon uttrycker sig mer bestämt om ett offerställe vid kyrkan, men ger inget självständigt belägg för uppgiften. *Svenskt ortnamnslexikon* anger stenig mark som en möjlig förklaring till namnet.

Harg i Kisa

Ett äldre konversationslexikon nämner flera fornlämningar vid Hargs säteri i Östergötland och uppger att det ska ha funnits ett offerställe där. Uppgiften anger varken offerställets läge eller vilka fornlämningar som avses. Broocmans beskrivning av säteriet ger inget motsvarande belägg. Uppgiften är värd att följa tillbaka till sin källa, men räcker inte för att identifiera Harg i Kisa som en förkristen kultplats.

Östra Harg vid Roxen

Östra Harg är en sockenkyrka vid sjön Roxen i Östergötland. Namnet skrevs Hargh år 1318. I området finns gravrösen från bronsåldern samt 24 gravfält och stensträngar från järnåldern

År 1760 beskrev Broocman ett stort stenblock som vilade på tre mindre stenar öster om Östra Hargs kyrka. Han återgav uppfattningen att platsen hade varit ett förkristet offerställe och använde namnet *Harg* som stöd för tolkningen. Anton Ridderstad nämnde senare blocket både som offerplats och som rågångsmärke.

I den antikvariska registerposten L2009:4097, återgiven av hembygdsföreningen, beskrivs blocket och den lokala offertraditionen. Registertexten bedömer stenarna i området som naturbildningar och anger att beskrivningen inte är kvalitetssäkrad. Östra Harg har därmed en lokaliserad sten med dokumenterad offertradition, men ingen påvisad förkristen offeranläggning. Även ett naturligt stenblock kan ha använts rituellt. Det är den användningen som återstår att belägga.

Hörja - från Hørgh till medeltida kyrko- och maktcentrum

Hörja i Västra Göinge härad i Skåne är ett gammalt hargnamn, belagt som *Hørgh* år 1413 i Tyringe församlings histoik. Namnet innehåller den forndanska motsvarigheten till svenskans *harg*, ett ord som har förknippats med både stenformationer och förkristna offerplatser. Hörja ligger i en fornlämningsrik trakt med bland annat gravfält från järnåldern, domarringar, skeppssättningar, resta stenar och äldre hålvägar.

Kyrkbyn växte fram vid ett vadställe där en gammal färdväg korsade Röke å. På en framträdande höjd norr om ån uppfördes sannolikt redan vid mitten av 1200-talet en stenkyrka i romansk stil. Den äldre bybebyggelsen låg huvudsakligen söder om vattendraget. Under medeltiden blev Hörja dessutom centrum för det så kallade Hörja län, ett administrativt område som tillhörde Lunds ärkesäte och omfattade större delen av socknen.

Till Hörja finns också en äldre offertradition knuten. I sin avhandling om Göinge från 1745 återgav Per Lovén uppgifter om resta stenar på fälten kring byn. Särskilt fyra stenar på en kulle omtalades som en plats där människor enligt traditionen hade förrättat offer. I Regionmuseet Kristianstads undersökning av kyrkomiljön från 2016 nämns möjligheten att denna kulle kan ha varit den plats där kyrkan senare uppfördes.

Hörja är därmed ett särskilt intressant exempel på ett äldre hargnamn där en offertradition, en medeltida kyrka, ett gammalt vadställe och ett dokumenterat maktcentrum möts i samma miljö. Kombinationen väcker frågan om kyrkan och det medeltida administrativa centrumet etablerades på en plats som redan under förkristen tid hade religiös och samlande betydelse. Här finns också en möjlighet att den äldre kultplatsen låg på själva kyrkbacken och att den senare kyrkan övertog platsens religiösa funktion.

Källor:

Regionmuseet Kristianstad (2016). *Hörja gamla och nya kyrkogård – vård- och underhållsplan*. Rapport 2016:26, särskilt s. 9.

Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister, *Hörja kyrka*, kulturhistorisk beskrivning 2021.

Svenska kyrkan, Tyringe församling, *Hörja kyrka – historik*, med uppgifter om Per Lovéns beskrivning från 1745.

Harg i Odensvi, nuvarande Odensviholm

Byn som föregick Odensviholm i Småland är belagd som *Harg* 1358 och som *Horgh* 1453. Det är två skrivformer för samma plats, inte två olika lokaler. Länsstyrelsens kulturmiljöprogram knyter ett gravfält med nio högar och fyra stensättningar från yngre järnåldern till den försvunna byn. I samma socken finns det äldre namnet *Odhinswj*, som *Svenskt ortnamnslexikon* tolkar som en för bygden gemensam kultplats. Det gör Harg intressant som en del av den äldre religiösa miljön kring Odensvi, men visar inte att den kultplats som *Odhinswj* syftar på låg på Hargs mark.

Harge i Hammars socken

Vid Harge vid norra Vättern i Närke finns två resta stenar som i Länsstyrelsens kulturmiljöprogram *De första 9 000 åren* beskrivs som rester av det så kallade Hargs altare. Författaren sätter stenarna i samband med namnen Harge och Lunna och med uppgifter om ett äldre gravfält vid Lunna. Utifrån detta föreslås att Harge och Lunna tillsammans kan ha utgjort ett lokalt förkristet kultcentrum.

Bynamnet Harge är belagt som *(i) Hargh* år 1405. I *Svenskt ortnamnslexikon* tolkas namnet som ’stenig mark’, medan kulturmiljöprogrammet läser *harg* som ’offerplats’. Det medeltida belägget visar hur namnet skrevs, men avgör inte vilken betydelse ordet hade här. Det som gör kultplatstolkningen värd att pröva är att den kan diskuteras tillsammans med de resta stenarna och gravmiljön vid Lunna.

Harga altare ligger efter vägen mellan Jennylund och Norrgården

Hargsåker vid Orsasjön

På Orsasjöns östra sida i Dalarna, söder om Orsa och nära byn Lunden, ligger åkermarken Hargsåker. På kartan ligger det markerade åkerläget knappt en kilometer nordväst om Holen. Det är alltså åkerns läge som markeras vid stranden, medan Holen är den by som åkern knyts till i källan.

Arkeologerna Mathias Bäck och Marta Lindeberg tar upp platsen som *Hargsåker/Harg (Holen)* och anger årtalet 1679 i sin sammanställning. Eftersom originalhandlingen inte har kontrollerats här återges årtalet enligt deras tabell, utan att någon exakt namnform från 1679 anges. De återger också en tradition om att ingen ville flytta ut till åkern vid storskiftet eftersom det sades finnas något ”styggt” där. Bäck och Lindeberg tolkar Hargsåkern som ett namnspår efter en möjlig kultplats i närområdet och uppmärksammar även namnet Lunden strax söderut. En fråga är därför om åkern fick sitt namn efter en redan namngiven harg i närheten. I så fall kan åkernamnet ha bevarat spåret även om själva hargens läge inte längre går att peka ut.

Torshälla - ett äldre Tors harg

Torshälla i Södermanland är också ett gammalt namn på *-harg*, även om det inte längre syns i dagens namnform. Det äldsta skriftliga belägget är *Thorsharchum* från 1252. År 1279 är namnet belagt som *Thorshargy*. Enligt *Svenskt ortnamnslexikon* består namnet av gudanamnet Tor och *harg*, här i sakral betydelse.

Torshälla är därför ett viktigt jämförelsefall till de osammansatta Hargnamnen. Liksom i *Odensharg* ger gudanamnet i förleden ett tydligare språkligt stöd för att platsen haft en förkristen kultfunktion. Namnet talar för en plats knuten till Tors kult, men säger inte var kultplatsen låg eller hur den var utformad.

Hårgaberget - ett gammalt Horgnamn vid Ljusnan

Hårga i Hanebo socken i Hälsingland är belagt som *de Horghum* 1324 och *ij horga* 1540. Byn ligger vid Ljusnan, nära Hårgaberget, som reser sig omkring 160 meter över älven.

Till Hårgaberget finns en äldre offertradition knuten. Redan 1881 fördes tanken fram att sägnen om Hårgadansen kunde bevara ett minne av äldre offerfester. Någon förkristen offerplats är inte arkeologiskt belagd. Läget där berget möter Ljusnans dalgång gör ändå Hårga intressant som jämförelse med andra horgplatser vid vatten, även om någon bestämd äldre passage ännu inte har kunnat beläggas.

Hörja - gravfält med ättehögar i Skärkind

Hörja, även kallad Hörjan, är en gård i Skärkinds socken i Östergötland. I Ortnamnsregistret finns en uppteckning från 1929 av Thord Lindell, där platsen beskrivs med orden: ”Gravfält med ättehögar vid gården.” Namnet återfinns även på den ekonomiska kartan från 1955.

Det intressanta är att ytterligare en plats med namnet Hörja ligger i direkt anslutning till ett äldre gravfält. I Skåne finns Hörja, som under medeltiden skrevs *Hørgh* och där namnet har kopplats till *harg/horg*. Där finns också en medeltida sockenkyrka och en äldre tradition om en offerplats.

Hörja i Skärkinds socken ger därmed ett nytt jämförelsefall. Här finns ett dokumenterat samband mellan namnet och en äldre gravmiljö, vilket gör det intressant att undersöka om även detta Hörjanamn kan ha utvecklats ur *harg/horg*. De äldre namnformerna behöver klarläggas, men gravfältet visar att platsen hade betydelse som begravningsmiljö redan under förhistorisk tid.

Källa: Institutet för språk och folkminnen, Ortnamnsregistret, Hörja/Hörjan, Skärkinds socken, Östergötland. Uppteckning av Thord Lindell, 1929.

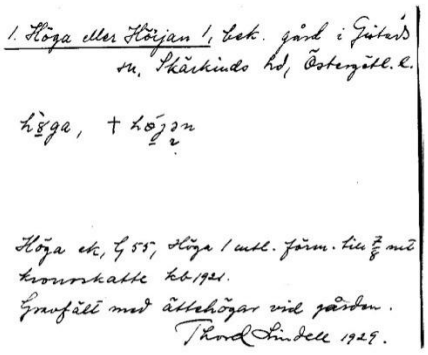
1. Höga eller Hörjan 1, bek. gård i Gistads
sn, Skärkinds hd, Östergötl. l.

hȣ̄ga, + hǫ́ȷ̄ən

Höga ek, G 55, Höga 1 mtl. förm. till 7/8 mt
kronoskatte kb 1921.
Gravfält med ättehögar vid gården.
Thord Lindell 1929.

Horgsbacke och prästgården i Litslena

Söder om Litslena kyrka i Uppland ligger prästgården, nära den höjd som i äldre källor kallas *Horgsbacken*. I en beskrivning från 1863 återges uppgiften att det en gång fanns ett offeraltare där. Det är alltså inte bara ordet *horg*, en äldre form av *harg*, som för tanken till kult. Den äldre uppgiften pekar ut en bestämd plats i landskapet. Vid prästgården uppges också en grav med en västeuropeisk glasbägare från vendeltid ha påträffats. Fyndet vittnar om långväga kontakter i trakten långt innan prästgården är skriftligt belagd.

Sammantaget talar namnet och den äldre uppgiften om ett offeraltare för att Horgsbacken kan ha varit en förkristen kultplats. Närheten till prästgården öppnar för en vidare tolkning. Kyrkan kan ha tagit över en samlande roll i en miljö som redan hade religiös betydelse för bygden, utan att prästgården för den skull byggdes på själva offerplatsen.

Skederid - från Skætharg till kyrksocken

I ett brev från 1287 nämns Skederid i Uppland som *Skætharg* i samband med en fors och fisket där. Vi vill pröva om förleden kan återgå på namnet Skaði, den gudinna som i den norröna traditionen förknippas med vintern. Brevet visar hur namnet skrevs 1287, men för att bedöma hypotesen behöver de äldre skrivformerna jämföras med de former man språkhistoriskt skulle förvänta sig om Skaðis namn ingick i förleden.

Skætharg kan jämföras med Skedevi i Östergötland, belagt som *Skædhwi* på 1350-talet, och med de närkiska namnen Skäve. Skedevi och Skäve förs i ortnamnsforskningen till det rekonstruerade fornsvenska ordet *skædhvi*. Efterleden *vi* betyder ’helig plats, kultplats’, medan förledens betydelse är omdiskuterad. Lennart Elmevik har föreslagit att förleden kan innehålla ett äldre ord för ’källa’ och att samma ord kan ingå i de äldre hargnamnen bakom Skederid och Skerike (Elmevik 2015, s. 128). I Skederid gör offertraditionen kring Birgittas källa det förslaget särskilt intressant. Varken namnlikheten eller offertraditionen avgör dock hur förleden ska tolkas.

Om förleden i *Skætharg* återgår på namnet Skaði blir Skederid ett jämförelsefall till Odensharg och Torsharg. Det väcker i så fall frågan om människor vid hargen kan ha sökt skydd mot vinterns krafter eller försökt blidka dem. Vad riterna i så fall gick ut på kan ortnamnet inte säga.

Vid ungefär samma tid som *Skætharg* först nämns uppfördes stenkyrkan, sannolikt som gårdskyrka åt Finsta. Den blev sedan sockenkyrka, och det gamla hargnamnet levde vidare i socknens namn. Det gör Skederid särskilt intressant i jämförelsen med de andra Hargplatserna. Här möts ett äldre hargnamn, en eventuell gudinna, en fors och ett medeltida kyrkoläge. Tillsammans ger de anledning att pröva om kyrkan kom att ta över en samlande roll i en bygd som redan tidigare hade religiös betydelse. Området är historiskt viktigt och har flera gravfält, fornborgar och ett säte för Finsta ätten, en medeltida stormannasläkt som heliga Birgitta och hennes far, upplandslagsmannen Birger Persson tillhörde.

I samma bygd ligger även Birgittas källa i Finsta. Den omtalas som offerkälla i antikvariska skrifter från 1800-talet och i lokal tradition. En undersökning på 1980-talet visade enligt Finstaföreningen att källan hade en stensatt kant och kan ha varit uppemot fyra meter i diameter. I Skederids kyrka fanns redan på 1400-talet ett altare helgat åt Birgitta. Här finns alltså ett äldre hargnamn, en medeltida kyrka och en källa med offertradition i samma landskap. Hur de förhåller sig till varandra är inte klarlagt. Uppgiften om offer vid källan visar

varken att bruket går tillbaka till förkristen tid eller att det var denna plats som namnet *Skætharg* en gång syftade på.

Torsåker - små blombuketter under kyrkgolvet

När golvet i Torsåkers kyrka i Ångermanland lades om 1989 undersökte arkeologer lämningarna efter kyrkans äldsta byggnadsskede. Under golvet påträffades pärlor, djurben och mynt i ett stenröse under koret. Där fanns också ett fynd av ett helt annat slag. På ett par ställen i långhuset låg små knippen av sammanbundet lingon- och kråkbärsris.

Kyrkan ligger intill Hov och Hovsgården, i en bygd som hade betydelse redan under förhistorisk och medeltida tid. Det äldre Hovnamnet har förknippats med förkristen kult och väcker frågan om kyrkan uppfördes i en miljö där människor redan samlades för religiösa handlingar. Om det också fanns en harg på själva kyrkplatsen är en fråga som fynden under golvet inte avgör.

Någon har samlat kvistarna och bundit ihop dem. När det skedde och vad knippena användes till är inte klarlagt. Just därför är de värda att uppmärksamma. Sten och metall kan finnas kvar långt efter att blommor och kvistar har förmultnat och sånger och berättelser har tystnat. Om bilden av en kultplats främst bygger på det som har bevarats, är det lätt att blodsoffer och djurslakt får ta större plats i berättelsen än andra handlingar. Växtgåvor, gemensamma måltider, sång och dans kan också ha hört till högtiderna. Risknippena i Torsåker belägger inte en förkristen ceremoni, men de ger ett konkret exempel på något som annars är lätt att förbise i en religiös miljö.

Torsåkers religiösa historia rymmer också ett långt senare och mörkare skede. Under häxprocesserna 1674–1675 dömdes 71 människor, huvudsakligen kvinnor, till döden och avrättades. Det äldre Hovnamnet, fynden från kyrkomiljön och trolldomsprocesserna hör till skilda historiska sammanhang. Lästa sida vid sida väcker de ändå en gemensam fråga om hur gränsen mellan det heliga, det tillåtna och det förbjudna har dragits vid olika tider i samma bygd.

Källa: Grundberg, Leif (2006). *Medeltid i centrum: Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*. Umeå universitet, s. 112–114.

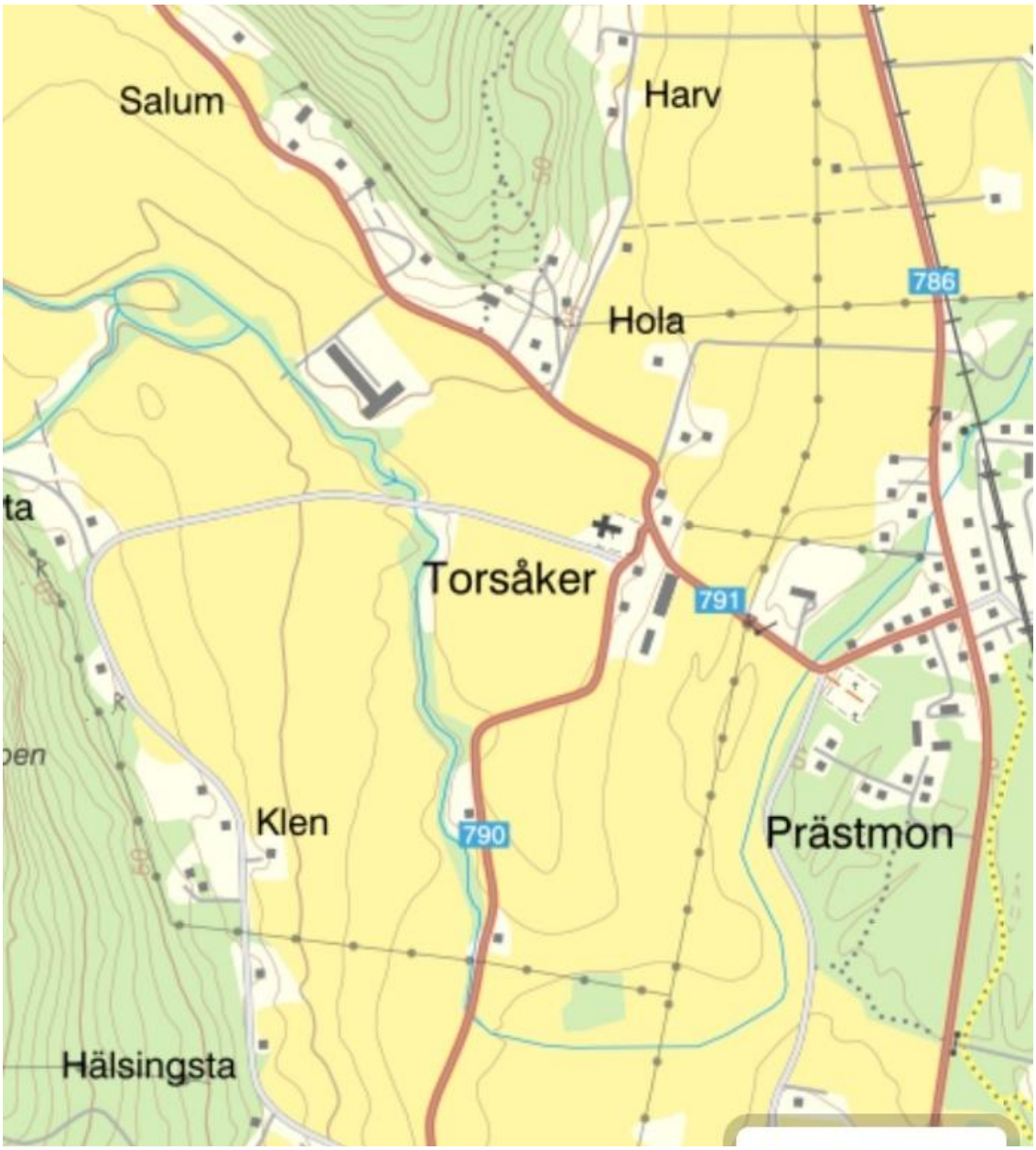

Husen i södra delen av vägkorsningen är Hov och Hovsgården ca 100 meter från kyrkan.

Torsåkers kyrka Ångermanland

Harg, horg och harv i Mellannorrland och angränsande områden

Ortnamn som hör till ordgruppen *harg* och *horg* förekommer inte bara i södra och mellersta Sverige. I Medelpad och Ångermanland finns namn där ordet uppträder i andra former. Allan Rostvik har visat att *harv* i vissa ortnamn kan vara en språklig biform av *harg*. Stefan Brink och Eva Nyman har diskuterat vilka av dessa namn som kan ha haft en sakral betydelse. Att ett namn språkligt hör till ordgruppen betyder dock inte att det måste ha betecknat en kultplats (Brink 1990, s. 483; Nyman 2014, s. 188–190).

Till de namn som forskarna har diskuterat hör *Harv* i Attmars socken i Medelpad, belagt som *Harfue* 1451, *Harvom* i Indals socken, skrivet *Harfföm* 1535, och *Harv* i Torsåkers socken i Ångermanland, belagt som *Harff* 1535. I Överlännäs socken i Ångermanland finns *Hurjom*, skrivet *Hörghijm* 1535 och *Horgem* 1542. Även *Hårga* i Hanebo socken i Hälsingland, belagt som *Horghum* 1324, hör till den namntradition som forskarna har jämfört. Rostvik och Brink har bedömt flera av namnen som icke-sakrala. Nyman visar samtidigt hur olika platserna ligger och hur svårt det är att avgöra ordets innebörd enbart utifrån terrängen. Ett stenigt läge utesluter inte heller en sakral tolkning (Brink 1990, s. 483; Nyman 2014, s. 188–190).

Särskilt intressant för vår undersökning är *Harv* i Torsåker i Ångermanland, omkring en kilometer från Hov och den medeltida kyrkan. Brink menar att platsen inte är stenig och att närheten till Hov och kyrkan gör en sakral tolkning värd att pröva. I samma bygd finns alltså namnen *Harv*, *Hov* och *Torsåker* samt en medeltida kyrkomiljö. Vi vill pröva om namnkoncentrationen kan spegla ett äldre religiöst landskap där olika platser hade olika funktioner. Namnens närhet ger anledning att ställa frågan, men visar inte i sig vilka funktioner de enskilda platserna hade (Brink 1990, s. 463–464, 483; Grundberg 2006, s. 112–114).

Namnuppgifter från länsgenomgången

De här exemplen visar varför en sökning som bara fångar formerna *Harg* och *Horg* inte räcker för att beskriva ordgruppens geografiska utbredning. I vår länsgenomgång fick vi inga träffar av det slaget i Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands eller Västernorrlands län. För Västernorrlands del innebär det inte att ordgruppen saknas. De belagda exemplen *Harv*, *Harvom* och *Hurjom* visar tvärtom vad en sådan genomgång kan missa.

I **Dalarnas län** (tidigare Kopparbergs län) finns uppgifter om *Harg* i Orsa, *Hargakalberget* i Rättvik, som uppges motsvara dagens Gräsberget, och ånamnet *Harglan*, som i ortnamnsregistret identifieras med Helgån, även skrivet Halgån. I samma gruvområde finns också namnen *Helgnäs* och *Helgbo*. De tas här upp som namn i omgivningen, inte som belägg för ett samband med *Harglan*.

I **Gävleborgs län** har vi kunnat lokalisera *Hargaso* i Los socken och *Hargs* i Rengsjö socken på karta. Därutöver finns uppgifter om *Harg* i Hamrånge och Forsa socknar, *Hargskär* i Hamrånge socken och *Hargsänget* i Arbrå socken. De fyra sistnämnda namnuppgifterna har vi ännu inte kunnat lokalisera på de kartor vi har gått igenom. Gällande Forsa så är det äldsta belägget Harv, men 1726 angav prosten Broman att det skulle ha funnits ett Harg på platsen, ett offerställe. Enligt registerkort hos Isof. Ytterligare belägg för det saknas. Det är alltså samma plats som det *Harv* som Brink och Nyman nämner, belagt som *i Harffs* 1542.

Länsgenomgången är alltså en sammanställning av namnuppgifter, inte en förteckning över fastställda hargnamn eller kultplatser. För varje namn behöver äldre skrivformer och, där det finns uppgifter, lokalt uttal vägas in. Först därefter går det att bedöma vilka namn som kan föras till *harg* eller *horg*, även när de uppträder i en form som *Harv*. Frågan om platsen hade en kultfunktion behöver sedan prövas för sig.

Källor

- Brink, Stefan (1990). ”Cult Sites in Northern Sweden”. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 13, särskilt s. 463–464 och 483.
- Nyman, Eva (2014). ”Sakrala ortnamn i Mellannorrland. En översikt”. I *Den heliga platsen*, s. 179–209, särskilt s. 188–190.
- Grundberg, Leif (2006). *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*, s. 112–114.
- Institutet för språk och folkminnen, *Ortnamnsregistret*, Rättviks socken.

Hargplatserna och frågan om kyrkans övertagande

I Harg i Frösåker, Västra Harg och Östra Harg hör Hargnamnet till en bygd som hade sockenkyrka redan under medeltiden. I Frösåker var Hargs by kyrkby, och den nuvarande stenkyrkan föregicks av en träkyrka. Västra Harg fick sitt sockennamn från kyrkbyn och Östra Harg från gården Harg. När namnet och kyrkoläget återkommer tillsammans väcks frågan om kyrkan på vissa håll tog över en samlande roll som redan fanns i bygden.

Östra Harg och Hörja i Skåne gör det möjligt att ställa frågan mer precist. Omkring 200 meter från Östra Hargs kyrka ligger det stenblock som Carl Fredric Broocman år 1760 beskrev i samband med uppgiften om ett äldre offerställe. I Hörja, belagt som *Hørgh* år 1413, återgav Per Lovén år 1745 en tradition om offer vid fyra resta stenar på en kulle. Regionmuseet har tagit upp möjligheten att kullen kan ha varit den höjd där kyrkan senare uppfördes. I Östra Harg finns alltså en utpekad plats ett stycke från kyrkan, medan traditionen i Hörja öppnar för att den äldre platsen kan ha legat på själva kyrkbacken.

Horgsbacken i Litslena ger en annan bild. Där knyts uppgiften om ett äldre offeraltare till höjden vid prästgården, söder om kyrkan. Om traditionen bevarar ett äldre minne kan den säga något om den miljö som kyrkan och prästgården kom att ingå i, även om kyrkan inte byggdes på den utpekade platsen. Harg vid Nyköping visar i sin tur varför sockentillhörighet och kyrkoläge behöver hållas isär. Harg låg i Helgona socken, men sockenkyrkan låg vid den medeltida stadens östra utkant, inte vid Harg.

I *Kristni saga* berättas att en kyrka vid Hörgaeyri på Västmannaöarna uppfördes på den sida av viken där det tidigare hade funnits blot och hargar (*Kristni saga*, kap. 11). Sagan visar hur ett sådant samband kunde beskrivas i en medeltida källa. Anders Andrén ger ett bredare perspektiv genom att undersöka hur kyrkor kunde placeras i förhållande till flera delar av ett äldre kultlandskap, bland annat gravfält (Andrén 2013).

Frågan är därför inte bara om någon kyrka byggdes på en harg. Lika viktigt är att undersöka om kyrkan tog över en funktion som tidigare hade hört till en annan plats i närheten. Om det skedde kan människor ha fortsatt att samlas i samma bygd vid religiösa högtider, även när samlingsplatsen och formerna för kulten förändrades.

Hargplatserna i ljuset av tidigare forskning

Eldar Heide föreslår i *Pre-Christian hǫrgr: Passages through Barriers* (2025) att många äldre horg- och hargnamn har samband med platser där färdvägar passerade genom eller förbi hinder i landskapet. Ett av hans svenska exempel är Långharg, nuvarande Nygård i Lofta, där han tolkar namnet i relation till en vatten passage. I en intervju publicerad av forskning.no 2025 kommenterar ortnamnsforskaren Staffan Fridell Eldar Heides passagetolkning. Fridell framhåller att begreppen hinder och passage kan omfatta så många olika landskapstyper att det blir svårt att avgöra vilka platser som faktiskt stöder hypotesen. Han påpekar samtidigt att harg och horg har två historiskt belagda betydelser: stenig mark respektive kultplats eller kultbyggnad. Denna betydelseskillnad är central för vår undersökning, där äldre namnformer jämförs med platsens arkeologiska och historiska sammanhang.

När det gäller kyrkornas läge ger arkeologen Anders Andrén ett annat perspektiv. I *The Significance of Places* (2013) visar han hur tidiga kyrkor kunde placeras i relation till olika delar av ett äldre rituellt landskap, till exempel gravfält, utan att ligga på samma plats som en förkristen kultbyggnad. Det är en användbar ingång till Östra Harg och Horgsbacken i Litslena. Där kan man pröva om kyrkan eller prästgården kom att ingå i en miljö som redan hade religiös betydelse för bygden.

I den här sammanställningen använder vi de båda perspektiven för att ställa olika frågor till materialet. En passage kan förklara varför människor rörde sig genom en miljö. Frågan om kult gäller vad de gjorde där, och frågan om kristnandet gäller hur platsens roll sedan förändrades. Det ena behöver inte utesluta det andra.

Hargen – en plats för liv, gemenskap och heliga handlingar

När de förkristna kultplatserna beskrivs hamnar ofta blodsoffer, djurslakt och människooffer i centrum. Berättelser om blod som stänktes över människor och föremål har präglat bilden av den fornnordiska religionen. Men sådana skildringar ger knappast hela bilden av vad som ägde rum på de heliga platserna. De bevarade texterna skrevs dessutom till stor del efter kristnandet, och de beskriver endast en begränsad del av människornas religiösa liv.

En harg kan ha varit mycket mer än en plats för offer. Den kan ha varit en samlingspunkt där människor möttes för att fira årstidernas växlingar, tacka för skörden, önska hälsa och fruktsamhet, minnas sina förfäder och söka beskydd. Här kan berättelser ha framförts, löften

avlagts och gemensamma ceremonier hållits. Det heliga behöver inte ha varit skilt från vardagslivet, utan kan ha varit en naturlig del av människornas förhållande till jorden, djuren, vattnet och naturens krafter.

Vi kan föreställa oss hur människor samlades med mat och dryck, hur mjöd och öl delades och hur skålar höjdes till minne av förfäderna. Kanske offrades också mjölk, säd och andra gåvor från gårdarnas produktion. Kanske smyckades platsen med blommor, gröna kvistar och växter som följde årstidernas växlingar. Sådana handlingar skulle ha kunnat uttrycka tacksamhet och vördnad snarare än rädsla.

Sång, poesi och muntligt berättande kan också ha haft en betydande plats i ceremonierna. I ett samhälle där kunskap, historia och traditioner till stor del förmedlades muntligt måste det talade och sjungna ordet ha haft stor betydelse. Skalder och andra berättare kunde genom sina framträdanden levandegöra förfädernas handlingar, återge berättelser om världens ordning och förmedla gemenskapens värderingar.

Det är därför möjligt att en harg också fungerade som en plats där någon trädde fram inför de församlade för att tala, sjunga eller leda en ceremoni. I den meningen kan den jämföras med en senare predikplats, inte som en kyrklig företeelse, utan som en plats där ordet och den gemensamma upplevelsen stod i centrum.

Här blir även de kvinnliga kultledarna intressanta. I äldre språkbruk förekommer ordet *horgabrud*, som Svenska Akademiens ordbok återger med betydelser som kvinnlig offerföreståndare, tempeljungfru och prästinna. Även om ordets äldre historia är omdiskuterad öppnar det för frågan om kvinnors roller i kulten. Kan kvinnor ha lett ceremonier, framfört sånger, reciterat berättelser eller deltagit i rituella danser? Det är en möjlighet som förtjänar uppmärksamhet när de förkristna kultmiljöerna undersöks.

Dansen är särskilt intressant eftersom den förenar rörelse, rytm och gemenskap. Man kan tänka sig ceremonier där människor rörde sig tillsammans, kanske i cirklar eller processioner, medan sång och musik markerade högtidens olika delar. Huruvida sådana danser förekom vid de svenska Hargplatserna vet vi inte, men dans och sång är möjliga uttryck för den gemensamma rituella upplevelsen.

En harg behöver därför inte enbart förstås som en offerplats, utan kan också ha varit en plats där människor firade livet och upprätthöll sin relation till naturens krafter och den världsordning de upplevde sig vara en del av.

Blodsoffer och djuroffer förekom inom delar av den förkristna religionen, men det innebär inte att varje harg användes för sådana handlingar. Det är lika viktigt att undersöka andra möjliga funktioner: gemensamma måltider, dryckesceremonier, muntliga framträdanden, växtoffer, processioner och högtider.

Om vi enbart letar efter spår av slakt och blod riskerar vi att förbise andra uttryck för kulten. De enklaste gåvorna och de mest flyktiga handlingarna – en sång, en dans, några ord, en skål mjöd eller blommor som lagts på en sten – kan ha försvunnit utan att lämna tydliga arkeologiska spår.

Den förkristna kultplatsen kan ha varit lika mycket en plats för glädje, gemenskap och livets högtider som för offer och vördnad inför döden.

Ett kuriosum att känna till är att kult och kultur är nära språkligt besläktade. Ordet kult kommer från latinets *cultus*, med betydelser som vård, odling och dyrkan. Båda orden har sitt ursprung i verbet *colere*: att bruka, vårda och vörda något.

Hargen i de norröna texterna – kvinnliga kultgestalter, helgedomar och blot

Ordet *hǫrgr*, motsvarande svenskans *harg*, förekommer i flera norröna texter. Där förbinds det med heliga platser, uppförda anläggningar och offerhandlingar. Beskrivningarna varierar: ibland handlar det om stenar som lagts samman, ibland om en högtimrad anläggning eller en sal. Texterna ger därför inte en enda entydig bild av hargens utformning. Däremot framträder dess religiösa betydelse tydligt. I flera berättelser finns dessutom en uttrycklig anknytning till kvinnliga kultgestalter, även om hargar också förbinds med en manlig gudom.

Ett av de tydligaste beläggen finns i *Hyndluljóð*, strof 10. Där berättar Freja att Óttarr har byggt en harg åt henne, lagd av stenar. Han har rödfärgat den med färskt nötblod, och stenarna beskrivs som förvandlade till glas. Strofen avslutas med uppgiften att Óttarr alltid har trott på *ásynjur*, de kvinnliga gudomligheterna. Här förenas alltså en harg med en kvinnlig mottagare, djuroffer och en manlig kultutövare. Óttarr bygger och utför offerhandlingen, men hargen är enligt Frejas egna ord tillägnad henne. Det är därför viktigt att skilja mellan den som utför kulten och den makt som kulten riktas till.

En annan uttrycklig kvinnlig anknytning finns i *Gylfaginning*, kapitel 14, i Snorres Edda. Efter skildringen av gudarnas första byggnadsverk berättas att de uppför en annan sal. I den aktuella textversionen står: ”Annan sal gerðu þeir, þat var hǫrgr er gyðjurnar áttu, ok var hann allfagr.” Det kan översättas: ”De byggde en annan sal; det var en harg som de kvinnliga gudomligheterna ägde, och den var mycket vacker.” Därefter anges att huset kallas Vingólf. Här förbinds således sal, harg och kvinnliga gudomligheter direkt med varandra. Formuleringen gäller denna textversion; handskriftstraditionen behöver beaktas vid en närmare undersökning.

Till detta kommer namnformen Þorgerðr Hǫrgabrúðr, där efterleden *brúðr* betyder brud och namnet kan återges som ”hargens brud”. Hon förekommer även under andra namnformer, bland annat *Hǫlgabrúðr*, som brukar förknippas med gestalten Hǫlgi. Dessa former behöver hållas isär. Formen *Hǫrgabrúðr* ger emellertid en språklig förbindelse mellan en kvinnlig kultgestalt och hargen. I *Harðar saga* berättas att Grímkell söker upp hennes helgedom för att be om ett lyckligt äktenskap för sin dotter. Det är här en man som söker stöd hos en kvinnlig makt inför en viktig händelse i familjens liv. Namnformen är relevant för hargens sammanhang, men helgedomen i berättelsen benämns *hof*.

Þorgerðr är särskilt förbunden med Hákon jarl. I *Njáls saga* beskrivs kultstatyer föreställande Tor, Þorgerðr och hennes syster Irpa i en helgedom som tillhör jarlen. Gestalterna uppges vara prydda med guldringar, och Þorgerðr bär dessutom en huvudbonad. Sagan berättar hur Hrappr tar dessa värdeföremål och sedan bränner helgedomen. Uppgifterna kommer från en skriftlig skildring, inte från bevarade statyer eller arkeologiskt identifierade guldringar. Berättelsen ger en bild av Þorgerðrs kultiska ställning, men är inte i sig ett ytterligare belägg för ordet *hǫrgr*.

Hargen förekommer också i skildringen av världens tidiga ordnande. I *Vǫluspá*, strof 7, möts asarna på Iðavǫllr och uppför ”hǫrg ok hof”, harg och hov. Verbet *hátimbruðu* anknyter till högt timmerbyggande. Hargen framträder därmed som en del av gudarnas uppförda heliga miljö, tillsammans med hovet. Strofen anger däremot inte någon särskild kvinnlig eller manlig mottagare av kulten vid just denna harg.

En tydlig manlig anknytning finns i två eddadikter om Njǫrðr. I *Grímnismál*, strof 16, beskrivs hans boning Nóatún, och det sägs att han råder över en ”hátimbruðum hǫrgi”, en högtimrad harg. I *Vafþrúðnismál*, strof 38, sägs att han råder över mycket många hov och hargar. Dessa belägg visar att hargen inte enbart förknippades med kvinnliga makter i den

bevarade litteraturen. Samtidigt säger stroferna inte vilka människor som förrättade blot vid dessa anläggningar.

I *Helgakviða Hjǫrvarðssonar*, strof 4, förekommer hargar i en överenskommelse. En talande fågel begär hov, många hargar och kor med gyllene horn från kungens gård som villkor för att kungen ska få Sigrlinn. Här ingår hargarna tillsammans med hov och dyrbart utsmyckade djur i det som begärs, men någon bestämd gudomlig mottagare namnges inte i strofen.

Andra texter placerar hargen i ett landskap som förändras genom religionsskiftet. I *Kristni saga* berättas att Gizurr och Hjalti kommer till Västmannaöarna med kyrkvirke. De landar vid Hörgaeyri, och genom lottning avgörs på vilken sida av viken kyrkan ska uppföras. Om den valda platsen sägs att där tidigare funnits blot och hargar. Berättelsen beskriver således hur en kyrka förläggs till en plats med äldre kult. Den anger däremot inte vilka makter de tidigare bloten hade riktats till.

I *Landnámabók*, andra delen, kapitel 16 i den här utgåvan, berättas om Auðr och Krosshólar. Auðr är kristen och låter resa kors på kullarna, där hon har sitt böneställe. Senare får hennes släktingar stark tilltro till kullarna. En harg uppförs när blotandet börjar, och släktingarna tror att de efter döden ska komma in i kullarna. Här förbinds hargen med ett heligt landskap och föreställningar om de dödas tillvaro. Auðr är central i platsens berättelse, men texten säger inte att hargen tillägnades henne.

I *Qrvar-Odds saga* skildras slutligen hur hov och hargar nära en borg förstörs. Oddr låter sätta eld på anläggningarna, och i den följande versväxlingen berättas att hargar brunnit. Själv säger han att han bränt hov, brutit ned hargar och förstört gudagestalter av trä. Här framträder hargarna som delar av en kultmiljö som angrips och ödeläggs.

Sammantaget innehåller materialet flera uttryckliga förbindelser mellan hargen och kvinnliga kultgestalter: Frejas harg i *Hyndluljóð*, de kvinnliga gudomligheternas harg i *Gylfaginning* och namnformen Þorgerðr Hǫrgabrúðr. Att män bygger, besöker eller utför blot vid en helgedom innebär inte att kulten riktas till en manlig makt. Samtidigt visar beläggen om Njǫrðr att hargar också förknippas med en manlig gudom. Materialet ger därmed stöd för att undersöka hargens kvinnliga anknytning närmare, men räcker inte för att avgöra om denna anknytning var vanligast. De bevarade medeltida texterna behöver också skiljas från direkta vittnesmål om hur kulten faktiskt utövades under förkristen tid.

Från harg till kyrka – när det gamla mötte det nya

Kristnandet av Skandinavien pågick under flera århundraden och tog sig olika uttryck i olika bygder. Äldre och nya bruk kunde leva sida vid sida, men övergången kunde också innebära tvång och förstörelse av äldre helgedomar. För Hargplatserna väcker religionsskiftet en konkret fråga. Anlades några av de medeltida sockenkyrkorna där människor redan under förkristen tid samlades för kult? (Andrén 2013.)

När kyrkorna uppfördes fanns redan gårdar, gravfält och samlingsplatser som människor hade använt under lång tid. Lokala stormän kunde påverka var kyrkorna anlades, och en kyrka på en inflytelserik gård kunde bygga vidare på gårdens ställning i bygden. Även delar av det äldre högtidslivet kan ha levt vidare. Måltider, sång, processioner och minnet av de döda kunde få en ny religiös innebörd, och årets växlingar och skörden kunde fortsätta att prägla när människor samlades.

I vissa fall kan kyrkan ha byggts direkt över den äldre platsen för offer och andra riter. Frösö kyrka i Jämtland är ett tydligt exempel. Under koret påträffades rester av en björkstubbe omgiven av djurben. Benmaterialet har tolkats som spår av offer och rituella måltider under sen vikingatid. Det som låg under koret var alltså inte ett belagt stenaltare, utan lämningar efter en äldre offerplats. Gamla Uppsala visar ett annat slags samband. Där låg kyrkan i ett äldre religiöst och politiskt centrum, utan att sambandet behöver knytas till en enskild kultbyggnad (Andrén 2013; Magnell och Iregren 2010).

I Torsåker i Ångermanland ligger kyrkan intill Hov. Vår tolkning är att kyrkan sannolikt uppfördes i en äldre kultmiljö och att kyrkoläget kan ha valts just för sin tidigare religiösa betydelse. Det är därför värt att pröva om kyrkan kan ha byggts direkt över en äldre offerplats eller ett offeraltare. Risknippena som hittades under golvet är intressanta i sin egen rätt, men deras ålder och funktion är inte klarlagda. De avgör därför inte den frågan (Grundberg 2006, s. 112–114).

I Harg i Frösåker, Västra Harg, Östra Harg, Skederid och Hörja i Skåne återkommer äldre Harg- eller Horgnamn i medeltida kyrkomiljöer. I Östra Harg är offertraditionen knuten till ett stenblock omkring 200 meter från kyrkan. I Hörja har Regionmuseet tagit upp möjligheten att den kulle där fyra resta stenar enligt traditionen markerade ett offerställe kan ha varit själva kyrkbacken (Broocman 1760; Jakobsson, Olsson och Svensson 2016).

Kyrkan kan alltså ha tagit över en äldre samlingsplats på mer än ett sätt. På en plats kan koret ha lagts direkt över den punkt där människor tidigare lämnade sina offer. På en annan kan

kyrkan ha blivit bygdens nya religiösa samlingspunkt en bit därifrån. Det som levde vidare kan ha varit själva platsen, vanan att samlas eller delar av det människor gjorde när de möttes.

Offret försvann inte med kristendomen

Kristendomen innebar inte att föreställningen om offer försvann. Tvärtom växte religionen fram ur den judiska tradition där djur- och blodsoffer hade en central betydelse. I Jerusalems tempel offrades bland annat får, getter och nötkreatur, men också spannmål, olja och rökelse. När kristendomen utvecklades kom Jesu död att förstås som det avgörande offret, och i nattvarden levde symboliken vidare genom brödet och vinet, Kristi kropp och blod.

Även andra äldre former av religiösa gåvor återfinns i kristna sammanhang. Mjölk och honung hade en plats i den tidiga kristendomens dopceremonier, och rökelse kom så småningom att få en betydande roll i kyrkans liturgi. Det finns också exempel från senantiken där djur slaktades i samband med kristna högtider och köttet delades vid gemensamma måltider.

När kristendomen nådde Norden mötte den alltså inte en främmande religiös värld där offret saknade motsvarighet i den nya tron. Både äldre nordisk religion och kristendom använde måltider, gåvor och rituella handlingar för att uttrycka människans förhållande till det heliga, även om deras teologiska innebörd skilde sig åt.

För Hargplatserna väcker detta frågan om hur mycket av det äldre religiösa livet som faktiskt förändrades när kyrkorna etablerades. Det är möjligt att människor fortsatte att samlas till högtider, dela mat och dryck och lämna gåvor i samma miljöer som tidigare. Andra handlingar, särskilt äldre former av blot, kunde förbjudas eller få en förändrad innebörd.

Det avgörande religionsskiftet behöver därför inte enbart ha handlat om att de gamla riterna upphörde, utan också om vem som fick utföra dem, vem gåvorna riktades till och vem som hade makten att bestämma vad som var heligt.

När kyrkan tog över - vem fick leda riten?

Om kyrkan tog över en äldre samlingsplats, tog den också över en del av makten över vad som fick ske där och vem som fick leda det. För de kvinnor som hade lett riter eller vars kunskap människor sökte kan det ha inneburit en konkret förlust av auktoritet. Prästämbetet

var förbehållet män. Kvinnor kunde få inflytande inom kyrkan på andra sätt, men den kvinna som tidigare hade lett en rit hade ingen motsvarande plats vid kyrkans altare.

Det betyder inte att människor slutade söka kvinnornas råd eller att deras kunskaper försvann. Men villkoren för att använda dem förändrades. När den norska Gulatingslagens kristenrätt förbjöd spådom och galder blev vissa handlingar som människor hade kunnat vända sig till för hjälp också något som kunde bestraffas. Lagen visar inte vad som hände med kvinnorna vid de svenska Hargplatserna. Den visar däremot hur religionsskiftet kunde förändra villkoren för den som bar på sådan kunskap.

Om människor fortsatte att samlas på samma plats är det lätt att se det som kontinuitet. För kvinnan som tidigare hade lett riten kan samma förändring ha inneburit att hon förlorade sin plats i bygdens gemensamma religiösa liv.

När de gamla helgedomarna blev ett hot

Vad hände med hargplatserna när kyrkorna etablerades? Förstördes några av dem redan under kristnandet, eller kunde de stå kvar och fortsätta att användas långt efter att bygden fått en kyrka? När en äldre lämning saknas i dag är det lätt att tänka sig att den försvann i samband med religionsskiftet. Men det behöver inte ha varit då som den undanröjdes.

Kristnandet var inte ett enhetligt förlopp. Tvång och förstörelse kan ha förekommit på vissa håll, men det är inte givet att det var möjligt eller ändamålsenligt att börja med att slå sönder en helgedom som fortfarande betydde mycket för människorna i bygden. Gunnar Ekström beskriver i *Västerås stifts herdaminne* hur den kristna missionen kunde vilja undanröja eller ta över äldre kultplatser. Där den äldre kulten levde kvar var ett övertagande enligt honom inte alltid möjligt eller önskvärt. Då kunde det vara mer angeläget att snabbt få till stånd en kyrka på en annan plats. En ny kyrka och en äldre kultplats kan alltså ha funnits i samma bygd utan att den ena omedelbart ersatte den andra (Ekström 1971, del II:1).

En människa kunde gå i kyrkan och samtidigt söka bot vid en källa eller tillskriva en sten särskild kraft. Bruket behövde inte heller ha samma innebörd som det en gång haft. Historikern Terese Zachrisson har visat att människor efter reformationen fortsatte att offra vid heliga källor och tillskriva medeltida helgonskulpturer mirakulös kraft. När sådana bruk bekämpades kunde själva föremålet eller platsen bli föremål för ingripanden. Det är inte ett belägg för att förkristna riter levde kvar vid hargplatserna, men det visar att en plats eller ett

föremål kunde behålla sin religiösa betydelse efter ett skifte i den officiella läran (Zachrisson 2017).

I Sånga i Ångermanland och i Sölvesborg i Blekinge riktades ingripandena mot själva källorna. Om Sånga berättar Abraham Hülphers att en av källorna vid kyrkan stenades igen under prosten Sternelius tid, eftersom ”brunsdrickning då höls widskeplig”. Det framgår inte om han avser källan i dagens sakristia eller den nedanför kyrkan. I *Hernösands stifts historia och herdaminne* uppges att de äldre källorna i Sånga hade blivit ”igenkastade och förbjudna” (Hülphers 1780, s. 137, återgiven i Jonasson 2011, s. 35; Biberg 1876, del I, s. 83). I Sölvesborg utfärdade landshövdingen Jöran Adlersten och kyrkoherden Lars Odder ett skriftligt förbud mot fortsatt offrande vid S:t Enevalds källa den 23 juni 1707. Två dagar senare fylldes källan med sten i deras närvaro. Ändå finns det en uppgift om att människor offrade pengar där på midsommarafton 1743 (*Antikvarisk tidskrift för Sverige*, del 22, s. 9). Inget av fallen gäller en harg, men de visar att en plats kunde spärras av för att få människor att upphöra med ett religiöst bruk – och att ingreppet inte nödvändigtvis satte stopp för bruket.

Under 1600- och 1700-talen skärptes den svenska statens kontroll över trosutövningen. Konventikelplakatet 1726 och religionsstadgan 1735, som förknippas med ärkebiskop Johannes Steuchius, hör till den utvecklingen. Stadgan från 1735 riktades framför allt mot radikalpietismen och ska inte läsas som ett påbud om att förstöra fornminnen. Samtidigt hade 1666 års fornminnesplakat tillkommit för att skydda äldre monument och lämningar. Viljan att bevara det förflutnas spår och viljan att bekämpa handlingar som betraktades som vidskepelse kunde alltså finnas samtidigt (SOU 1997:41, s. 61; Riksantikvarieämbetet, *Riksantikvarieämbetets historia*).

Ett konkret exempel finns i *Lunds stifts herdaminne*. Där Per Hindström som var kyrkoherde i Dalköping och Gislöv i Skåne 1756–1782 lät spränga megalitgravar för att motverka vad han uppfattade som vidskepelse. Herdaminnet beskriver hans handlande som ”vandalism i fråga om församlingens fornminnen”. Exemplet visar inte att gånggrifterna var hargar eller vad människorna faktiskt gjorde vid dem. Det visar däremot hur en präst långt efter det medeltida kristnandet kunde angripa själva lämningen för att komma åt föreställningar som förknippades med den (*Lunds stifts herdaminne*, 1951, s. 315–316).

Religiöst motiverad förstörelse är också dokumenterad från 1600- och 1700-talens missionsverksamhet i samiska områden. Kyrkliga företrädare förstörde heliga platser och

trummor, och samer gjorde motstånd mot ingripandena. Det handlar om en annan religiös tradition och ett annat historiskt sammanhang än de svenska hargplatsernas. Jämförelsen visar ändå att förstörelse av heliga platser kunde ske långt efter det medeltida kristnandet i andra delar av Sverige, och att den inte utan vidare kan likställas med att människor övergav sin tro.

En biblisk parallell finns i Femte Moseboken. Där uppmanas israeliterna att förstöra de platser där andra folk dyrkat sina gudar, bryta ner altaren och slå sönder stenstoder. I Karl XII:s bibel från 1703 lyder slutet av versen ”och tager bort theras namn vthu thet rumet”. Några verser senare sägs att Herren ska välja en plats där hans eget namn ska bo. För en ortnamnsundersökning är kontrasten viktig. Texten talar både om att undanröja de fysiska spåren av en kult och om att ta bort de gudanamn som förknippades med platsen. Den föreskriver däremot inte uttryckligen att ortnamn ska bytas. Den visar inte heller att Hindström handlade med stöd av just detta bibelställe eller att något svenskt hargnamn ändrades av det skälet (5 Mos. 12:2–5).

De båda herdaminnena väcker frågan om det i vissa fall var det fortsatta bruket, snarare än lämningen i sig, som föranledde ett ingripande. En lämning kan ha fått stå kvar som ett minne från forntiden där bruket hade upphört, men ha blivit föremål för ingripande där människor fortfarande samlades, lämnade gåvor eller tillskrev platsen en särskild kraft. Om det var så för vissa hargplatser återstår att undersöka.

För hargplatserna betyder detta att vi behöver skilja mellan flera möjliga förlopp. En plats kan ha förlorat sin funktion när kyrkan etablerades. Den kan också ha fortsatt att användas och blivit föremål för ett ingripande långt senare. Lämningar kan dessutom ha försvunnit genom odling, stenbrytning, återanvändning av sten eller byggnadsverksamhet utan religiösa motiv. Att inga synliga spår finns kvar avgör därför varken om platsen hade en kultfunktion eller vad som i så fall hände med den.

Samlad bedömning

Undersökningen visar att flera äldre Hargnamn hör till miljöer där en förkristen kultfunktion är värd att pröva. Det språkliga stödet är tydligast i namn som Odensharg och Torsharg, där gudanamnet i förleden ger stöd för en sakral tolkning. Vid Odensala prästgård finns också undersökningens tydligaste arkeologiska stöd för gemensamma ritualer i en bygd med ett

äldre hargnamn. Det är två skilda belägg. Namnet talar för att det har funnits en helgedom åt Oden, medan fynden visar att rituella handlingar har ägt rum i bygden. Det är inte visat att den undersökta hägnaden var den plats som namnet syftade på.

Lofta och Östra Harg bidrar med andra slags belägg. I Lofta visar urnegravarna att platsen användes för begravningar redan under yngre bronsålder. Namnen i den omgivande bygden gör det rimligt att också undersöka en vidare kultfunktion. I Östra Harg är det i stället kombinationen av ett äldre Hargnamn, en medeltida kyrka och en offertradition knuten till ett bestämt stenblock som gör platsen särskilt intressant. Gravarna i Lofta belägger begravningar. Traditionen i Östra Harg pekar ut en möjlig offerplats. De svarar på olika frågor och behöver därför vägas på olika sätt.

Att äldre Hargnamn återkommer i medeltida kyrkomiljöer ger skäl att undersöka vad som förändrades vid kristnandet och vad som levde vidare. På vissa håll kan kyrkan ha övertagit en äldre samlingsplats. På andra kan den ha övertagit en samlande funktion i bygden utan att ha byggts på själva kultplatsen. Den skillnaden är viktig för att förstå hur ett äldre kultlandskap kunde förändras samtidigt som människor fortsatte att samlas i samma bygd.

Källförteckning

Litteratur och rapporter

Andrén, Anders (2013). ”The significance of places: the Christianization of Scandinavia from a spatial point of view”. *World Archaeology* 45(1), s. 27–45.

Berg, P. G. *Svenskt konversationslexikon*, del 2, s. 59.

Brink, Stefan (1999). ”Fornskandinavisk religion – förhistoriskt samhälle. En bosättningshistorisk studie av centralorter i Norden”. I Ulf Drobin m.fl. (red.), *Religion och samhälle i det förkristna Norden*.

Brink, Stefan (2007). ”How Uniform Was the Old Norse Religion?” I Judy Quinn, Kate Heslop och Tarrin Wills (red.), *Learning and Understanding in the Old Norse World*, s. 105–136. Brepols.

Broocman, Carl Fredric (1760). *Beskrifning öfwer the i Öster-Göthland befintelige städer, slott, sokne-kyrkor, soknar, säterier, öfwer-officersboställen, jernbruk och prestegårdar*. Avsnitten om Kisa, Västra Harg och Östra Harg.

Bäck, Mathias och Marta Lindeberg (u.å.). ”Det religiösa landskapet. Kultplatser i Dalarna under yngre järnålder och tidig medeltid”. Tabell 1, posten om Hargsåker/Harg vid Holen.

Grundberg, Leif (2006). *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*. Umeå universitet, s. 112–114.

Gustafsson, Patrik (2006). *Släbro. Oppeby 1:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Särskild utredning*. Arkeologiska meddelanden 2006:08. Sörmlands museum.

Göthberg, Hans (2022). *Fornlämningar i Odensala-Pasta*. Upplandsmuseets rapporter 2022:27.

Göthberg, Hans (2025). *Mellan Granbacken och Litslena*. Upplandsmuseets rapporter 2025:04.

Hansson, Harald (1936). ”Några nya bronsåldersgravar”. *Fornvännen* 31, s. 327–343.

Heide, Eldar (2025). *Pre-Christian hǫrgr: Passages through Barriers*. Universitetsforlaget.

Hörfors, Olle (2011). *Elkablar på Vikingstad landsbygd*. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2011:90.

Jakobsson, Åsa, Cissela Olsson och Tony Svensson (2016). *Hörja gamla och nya kyrkogård. Vård- och underhållsplan*. Regionmuseet Kristianstad, rapport 2016:26.

Kjørstad, Elise (2025). ”Forsker stusset over stedsnavn med «horg». Så fant han et mønster”. *forskning.no*, 9 mars 2025. Intervju med bland andra Staffan Fridell.

Kugelberg, O. F. (1863). *Några ord till upplysning om bladet ”Enköping”*. Sveriges geologiska undersökning, s. 34.

Länsstyrelsen i Gävleborgs län (u.å.). *Bevarandeprogram för odlingslandskapet i södra Hälsingland*.

Länsstyrelsen i Stockholms län (u.å.). *Ängs- och hagmarksinventering i Stockholms län 1987–90*. Objekt 507, Harg på Vätö.

Länsstyrelsen i Uppsala län (2022). *Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län. Hargsån – avrinningsområdet mellan Olandsån och Skeboån i Norra Östersjöns vattendistrikt. Hargs socken*.

Länsstyrelsen i Örebro län (2002). *Brukat och byggt i Örebro län. Program för kulturmiljövård i Örebro län*, del 1, avsnittet ”De första 9 000 åren”, s. 44–45.

Nordlander, Johan (1881). *Minnen af heden tro och kult i norrländska ortnamn*.

Olausson, Michael (1995). *Det inneslutna rummet. Om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f.Kr. till Kristi födelse*. Riksantikvarieämbetet.

Raëf, Erika (2006). *Telekabel vid Harg 3:5 m.fl.* Arkeologisk utredning, etapp 1 och 2. Östergötlands länsmuseum, rapport 2006:20.

Riksarkivet (1972). *Det medeltida Sverige*, band 1, Uppland, del 1, *Norra Roden*. Avsnittet ”Hargs socken”.

Sörmlands museum (u.å.). ”Hällristningar i Södermanland”. Avsnittet ”Släbroristningarna”.

Vikstrand, Per (2001). *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen*. Särskilt s. 207–225.

Wahlberg, Mats (red.) (2016). *Svenskt ortnamnslexikon*. Andra upplagan. Institutet för språk och folkminnen.

Västerviks kommun och Länsstyrelsen i Kalmar län (u.å.). *Odensviholms kulturmiljö*. Kulturmiljöprogram för Västerviks kommun, område 30.

Ordböcker, register och arkivmaterial

Institutet för språk och folkminnen. *Ortnamnsregistret*. Hörja/Hörjan, Skärkinds socken, Östergötland. Uppteckning av Thord Lindell, 1929.

Riksantikvarieämbetet. *Bebyggelseregistret*. Kulturhistoriska beskrivningar av Hörja kyrka och Skederids kyrka.

Riksantikvarieämbetet. *Fornsök*. Lämningspost L2009:4097, Östra Harg. I manuset används registertexten såsom den återges av hembygdsföreningen.

Riksarkivet. *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven* (SDHK). Brev nr 1365, 1287, för belägget på Skederid.

Svenska Akademien (1930). *Svenska Akademiens ordbok*, band 11, spalt H 449. Uppslagsordet ”Harg”, inklusive sammansättningen ”horga-brud”.

Upplands runinskrifter. *Sveriges runinskrifter*, band 6–9. Inskrifterna U 316, U 448 och U 449.

Norröna källtexter

Den poetiska Eddan. Guðni Jónsson (utg.), *Eddukvæði (Sæmundar-edda)*. Reykjavík, Íslendingasagnaútgáfan, 1954. Digitala texter på Heimskringla.no. *Hyndluljóð*, strof 10, *Vǫluspá*, strof 7, *Grímnismál*, strof 16, *Vafþrúðnismál*, strof 38 och *Helgakviða Hjǫrvarðssonar*, strof 4.

Snorri Sturluson. *Edda. Prologue and Gylfaginning*. Anthony Faulkes (utg.), andra upplagan. London, Viking Society for Northern Research, 2005. *Gylfaginning*, kapitel 14, s. 15, om Vingólf.

Harðar saga ok Hólmverja, kapitel 19. Avsnittet där Grímkell besöker Þorgerðrs *hof*.

Brennu-Njáls saga, kapitel 88. Avsnittet där Víga-Hrappr tar guldringarna från Þorgerðr, Tor och Irpa och bränner gudahuset.

Kristni saga, kapitel 11. Avsnittet om Hörgaeyri och kyrkans placering på den sida av viken där det tidigare funnits blot och hargar. Norrön text på Heimskringla.no.

Landnámabók, del II (*Annar hluti*), kapitel 16. Avsnittet om Auðr och Krosshólar. Norrön text på Heimskringla.no.

Qrvar-Odds saga. Avsnittet där Oddr bränner kultanläggningarna vid borgen, med den efterföljande versväxlingen om hov och hargar. Texten återges under titeln *Örvar-Odds saga*. Norrön text på Heimskringla.no.

Om författarna

Agneta Nyholm är författare och oberoende forskare vid Sofiainstitutet. Hon undersöker äldre ortnamn i relation till arkeologiska lämningar och förhistoriska miljöer. Sture Norberg har 35 års erfarenhet från Riksarkivet. Tillsammans har de i den här studien jämfört äldre namnformer, historiska kartor och arkeologiska källor för att undersöka vad Hargnamnen kan berätta om förkristen kult.

Agneta Nyholm Academia: https://independent.academia.edu/NyholmAgneta